شبير ڪنڀار

سنڌي لکت ۽ ڪمپوزيشن ۾ وِسرڳن جي واھپي جا عيب ۽ انهن جا حل

Limitations of Usage of Aspirated Letters and their Solutions

Abstract:

Sindhi language writing system is based on Arabic script, known as "Sindhi Arabic". It has 52 letters in its alphabet. This was created in 1853 by an official team of the Government, then "Sir Bartle Freire" the commissioner of Sindh recognized Sindhi as the official language for the Sindh province in his governance

There are 10 Aspirated letters (ڀ، ڦ، ٿ، ٺ، ڇ، ڌ، ڍ، ک، جھ ۽ گھ) included in this alphabet. These letters have different ways of writing, i.e. 8 letters (ڀ، ڦ، ٿ، ٺ، ڇ، ڌ، ڍ، ک) have been made by the support of the dots and remaining 2 (جھ ۽ گھ) are compound letters, which have been made per international standard of aspiration. In fact, Sindhi language has 20 Aspirated letters, from which mentioned above 10 letters are part of the alphabet, but other 10 (ڳھ، ڏھ، رھ، ڻھ، ڙھ، مھ، نھ، لھ، وھ ۽ ڻھ) still need to be redefined per international standards.

The 2 (جھ ۽ گھ) standard aspirated letters are included in the Sindhi alphabet, but inadequate awareness about specific writing-shape of the aspirated letters, has created confusion (جهه ۽ گهه instead of جھ ۽ گھ). Therefore, mistakes are being made both in composing and in handwriting. Irony is that all this is yet to be noticed by the readers.

The middle (ھ) shape of the alphabetic letter 'ھ'is used to make an aspiration of the sound, and have two (ھ ۽ ھ) styles. It is quite easy to understand the aspiration of the sound on behalf of its middle (ھ) shape, because there are several words in Sindhi language, which have same spellings, and they are differentiated by the aspiration only, like as گھر means home and گِھَرُ means the kind of a sweet. In this connection, the paper is about the styles (Initial, Medial & Terminal) of 'ھ' in the aspiration and simple sounds for handwritings as well in digital compositions on the computing devices by the Sindhi keyboards (MB Sindhi, Multiling O, SwiftKey, etc.).

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده الفابيٽ، سن 1853ع ۾ تنهن وقت جي انگريز سرڪار هڪ حڪم نامي (نمبر 3221۔ 1853 تاريخ 30 مارچ 1853ع) تحت مسٽر بي ايچ ايلس جي نگرانيءَ ۾ 2 پرڏيهي (انگريز) ۽ 8 ڏيهي (سنڌي، هندو ۽ مسلمان) عالمن تي مشتمل، 10 رڪني ڪميٽيءَ کان جوڙائي، جنهن کي ٽن مهينن جو وقت ڏنو ويو هو. ان ڪميٽيءَ ۾ هينيان عالم شامل هئا(1). [1]

1. ڪيپٽن ڊيسٽين ولي
2. ڪيپٽن ايف جي گولڊ سمٿ
3. راءِ بهادر نارائڻ جڳناٿ (ڪراچي)
4. ديوان ننديرام سيوهاڻي (سيوهڻ)
5. ديوان اڌا رام ٿانور داس (حيدرآباد)
6. ديوان پريداس آنند رام (حيدرآباد)
7. ميان غلام حسين (ٺٽو)
8. قاضي غلام علي (ٺٽو)
9. ميان محمد (حيدرآباد)
10. ميران محمد شاهه (حيدرآباد)

نئين جوڙيل هن 52 اکري الفابيٽ کي، سنڌي ٻوليءَ جي واحد لکتي سرشتي طور سنڌ صوبي ۾ لاڳو ڪيو ويو. اڳتي هلي سنڌ جي تڏهوڪي ڪمشنر ’سر بارٽل فريئر‘ 29 آگسٽ 1857ع تي هڪ پڌر نامو (ملڪي نمبر 100۔1857) جاري ڪري صوبي ۾ رهندڙ سيني ماڻهن چڱن، مٿن کي مخاطب ٿي پابند ڪيو تہ اهي ڪنهن بہ قسم جي لکپڙه لاءِ هن الفابيٽ کي ڪتب آڻين. اڻٽر حالتن ۾ جيڪر عربي يا فارسيءَ ۾ لکن تڏهن بہ انهي متن جو سنڌي وائيءَ (هنن اکرن) ۾ ترجمو موڪلڻ پڻ ضروري ڪيو ويو هو. مطلب تہ سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري سطح تي دفتري ٻوليءَ جي حيثيت ملي، جنهن ڪانپوءِ عام ۽ خاص ماڻهن هن پاسي جوڳو ڌيان ڌريو ۽ سنڌي ٻوليءَ جو واهپو سرڪاري توڙي عام ڪار ونهوار ۾ عام ٿي ويو. اُن تاريخي ڏينهن کي اسين، سنڌي ٻوليءَ جي قومي ۽ دفتري ٻوليءَ طور لاڳو ٿيڻ واري سجاڳپ جي ڏهاڙي طور ملهائيندا آهيون.

---

(1) مختيار ملاح، ” The development of Sindhi language and script under early English administration“، ڇاپو پهريون 2017ع، ”سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد“

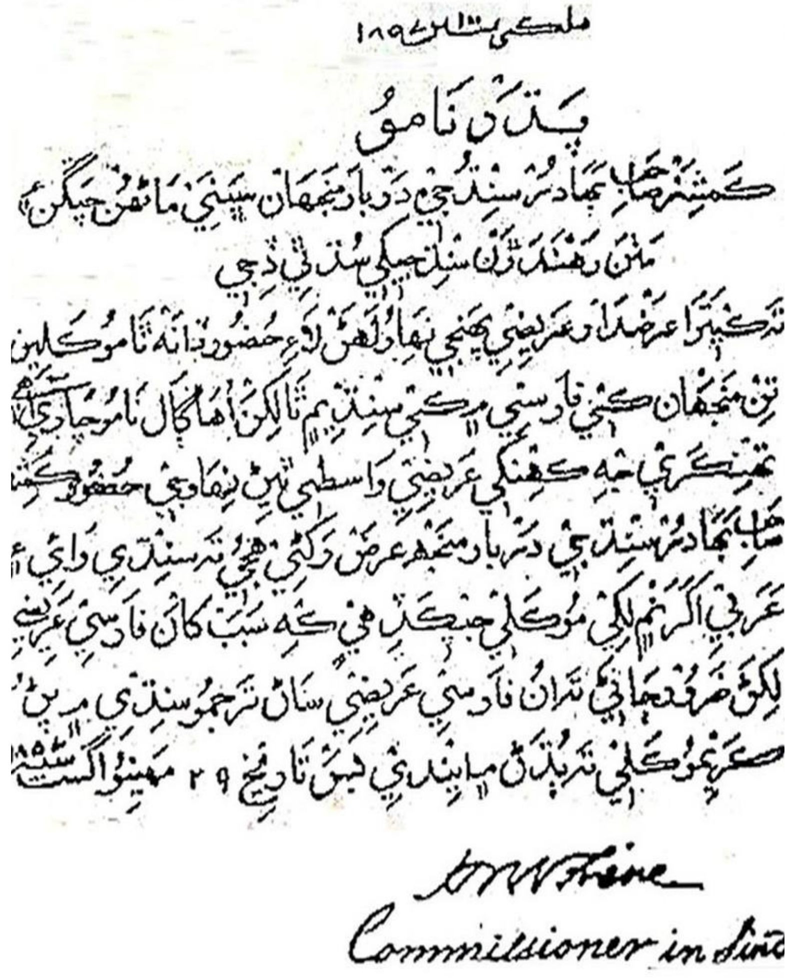

پڌرنامو

Commissioner in Sind

سر بارٽل فريئر جو پڌرنامو

هن پڌرنامي سان ٻوليءَ جي خوب آبياري ٿي، ڊڪشنريون، گرامر، درسي ۽ ادبي ڪتاب هن لپيءَ ۾ اچڻ لڳا، وقت سان گُهرجن پٽاندر هن لکت تحت لفظن جون شڪليون (Spellings) مقرر ٿيون ۽ آهستي آهستي سُوڌ سنوار جو ڪم ويو مڪمل ٿيندو. تڏهن ڪنهن کي خيال ۾ گُمان ئي نہ هو تہ اڳتي هلي ڪمپيوٽر جهڙيون ذهين ڳالهيون ايجاد ٿينديون، جيڪي سڀني شين جي ترقيءَ ۾ اڳ کان اڳريون ٿي وينديون ۽ موجود مروج وصفن کي ڦيرائي ماڳهين کي نيون تخليق ڪنديون ۽ ٻوليون هڪ ٻئي کي ايتريون تہ ويجهيون ٿي وينديون جو انهن جي بنيادي قاعدن جا ماڻ ماپا بہ گهڻو ڪري بين الاقوامي ٿي ويندو.

5. A COMMITTEE FOR REVISING ARABIC- SINDHI ALPHABET♥

No.3221 of 1853
General Department

OFFICE ORDER

In pursuance of the decision of the Court of Director's No. 216 of 1852, dated 8th December 1852 and direction of Government of India vide dispatch No. 816 of 1853, dated 11th March 1853, the Government of Scinde is hereby pleased to constitute a committee of Native scholars under the supervision of B.H. Ellis, Assistant Commissioner in Scinde, for fixation of Arabic -Sindee alphabet within a period of three (03) months.

2. The composition of the committee shall be as under:

Captain Dustenville (official member)
Captain F.G Gold Smith (official member)

Rao Saheb Narrayen Juggonath
Moonshee Nandiram
Moonshee Oodaram
Moonshee Pribhdas
Moonshee Goolam Hoosain
Moonshee Goolam Aly
Mian Mohammad
Moonshee Meera Shah

(Signed) H.B. Frere
Commissioner in Scinde

Commissioner Office
Kurrachee 30th March 1853

♥ The original Source of this committee is unavailable. However, following are some reliable references:
1. History of Sindhi Language (in Sindhi) by Bherumal Maharchand Advani, (6th Edition) Sindhi Adabi Board, Jamshoro, 2004
2. Literary History of Sindh (in Sindhi) by Mohammad Sidique Memon, Mehran Acadmy, 2005
3. Gazetteer of the Province of Sindh by E.H Aitken, 1907

171 .... The Development of Sindhi Language and Script under Early English Administration

سنڌي ٻولي ڪميٽيءَ وارو حڪم نامو

جائزو وٺڻ سان پروڙ پوي ٿي تہ هن الف_ب (الفابيٽ) ٺهڻ کان پوءِ سنڌي ٻوليءَ جي لفظِي گهاڙيٽن تي لاڳيتو ڏيان ڏريو ويو لکت (صورتخطي)، هِجي، گرامر توڙي لفظن جي شڪلين ۾ مخارجي اکرن جي واهپي تي پڻ اک رکي وئي ۽ ان جي تشهير پڻ تمام گهٽي ڪئي وئي، جنهن سان ٻوليءَ جا لفظ، وسرڳن جي درست لکت سان پنهنجون معياري شڪليون وٺي ويا آهن ۽ مقرر ڪيل شڪل کان مٿيل لکت کي هرهنڌ لکت (صورتخطيءَ) جي چُڪ مڃيو ويو. محترم فهميده حسين پڻ اهڙو اظهار ڪندي تاريخي ڪمن کي هن طرح ورجائي ٿي تہ:

> ”انهيءَ مسئلي کي 1888ع ۾ سرڪاري طور حل ڪرايو ويو ۽ سنڌ جي ايجوڪيشن انسپيڪٽر مسٽر جيڪب، اهڙن لفظن جا چارٽ ٺهرائي صورتون مقرر ڪرايون ۽ اهي اسڪولن ۾ ورهايا. پر اجا به ڪي حل طلب ڳالهيون رهجي ويون. انهن لاءِ 1913ع ۾ سنڌي لٽريچر ڪميٽيءَ ٺهراءُ پاس ڪرائي ڪجهه ٻيا لفظ شامل ڪيا.“ [2]

ايتري سُچيتائيءَ هوندي به اڄ ڪلهه سنڌي ٻوليءَ جي وسرڳن سان ڏاڍو برو حال آهي، جائزو وٺڻ سان پتو پوي ٿو ته اسان قومي سطح تي، هن پاسي الائي ڇو ڪن لاتار ڪان ڪم ورتو آهي، جنهن جو ثبوت اهو آهي ته ڇاپي (Press) جي اخبارن، رسالن، درسي توڙي ادبي ڪتابن ۾ گهٽو ٽٽو اسان جا 2 معياري وسرڳ (جهه ۽ گهه) غلط (جھ ۽ گھ) لکيل ملن ٿا ۽ وساريل 12 وسرڳن جو ته ڪو آتو پتو ئي ڪونهي، جڏهن ته وچ ۾ ايندڙ اَوِسرڳي ’ھ‘ پڙ’ ھـ‘ بدران ’هہ‘ عام لکجي رهي آهي.

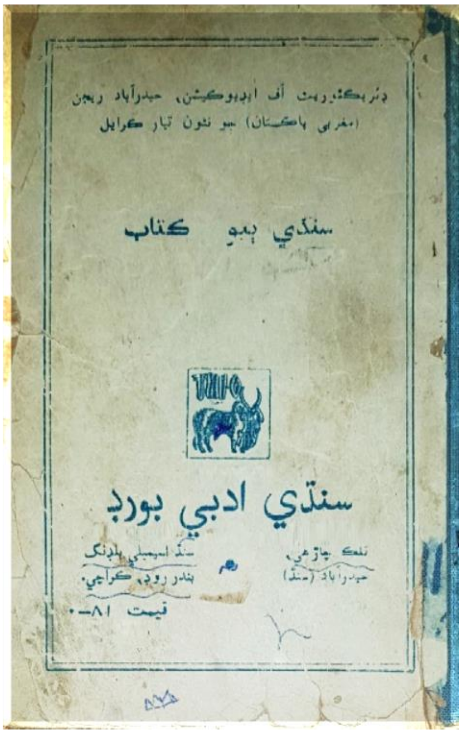

پراڻا ڪتاب شاهد آهن ته اوائل ۾ عام توڙي وسرڳي لکت تي جوڳو ڌيان ڏريو ويندو هو. پر پوءِ هوريان هوريان لکت ۾ عيب ويا وڌندا. نموني لاءِ هيءَ تصوير ڏسو جيڪا ورهاڱي کان پوءِ جي ڇپيل، ٻئي درجي جي اوائلي درسي ڪتاب جي صفحي 7 جي آهي، هي ڪتاب ڊئريڪٽوريٽ آف ايجوڪيشن حيدرآباد ريجن (مغربي پاڪستان) تيار ڪيو. جيڪو مشتاق احمد، خوش نويس ڪتابت (لکيو) ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي پريس مان شايع ڪيو ويو. ڏنل تصوير ۾ لکت تي غور ڪريو ته ڪاتب ڪان ڪيڏي نه ذميواريءَ سان وسرڳي ۽ عام ’ھ‘ لکرائي وئي آهي:

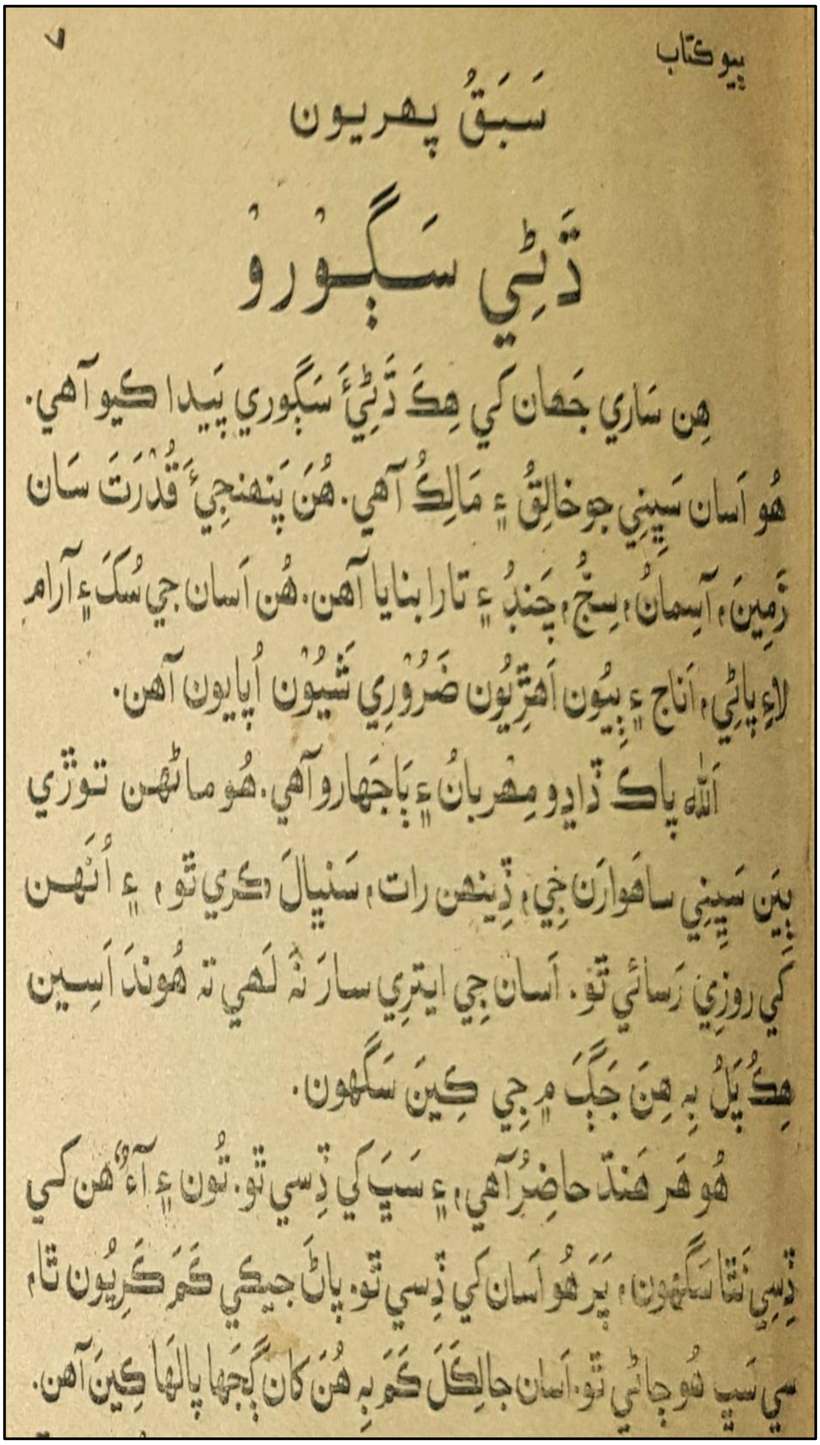
7 ٻيو ڪتاب

سبق پهريون

ڏاڍي سگهورو

هن ساري جهان کي هڪ ڏاڍي سگهوري پيدا ڪيو آهي.
هو اسان سڀني جو خالق ۽ مالڪ آهي. هن پنهنجي قدرت سان
زمين، آسمان، سج، چنڊ ۽ تارا بڻايا آهن. هن اسان جي سک ۽ آرام
لاءِ پاڻي، اناج ۽ ٻيون اهڙيون ضروري شيون اپايون آهن.
الله پاڪ ڏاڍو مهربان ۽ ٻاجهارو آهي. هو ماڻهن توڙي
ٻين سڀني ساهوارن جي، ڏينهن رات، سنڀال ڪري ٿو ۽ انهن
کي روزي رسائي ٿو. اسان جي ايتري سار نه لهي ته هوند اسين
هڪ پل به هن جڳ ۾ جي ڪين سگهون.
هو هر هنڌ حاضر آهي، ۽ سڀ ڪي ڏسي ٿو. تون ۽ آءٌ هن کي
ڏسي نٿا سگهون، پر هو اسان کي ڏسي ٿو. پاڻ جيڪي ڪم ڪريون ٿا
سي سڀ هو ڄاڻي ٿو. اسان جا ڪل ڪم به هن کان ڳجها پالها ڪين آهن.

اوائلي، جهوني ڪتاب [3] جي هن تصوير ۾ هٿ سان لکيل جي اکرن جي سونهن سوڀيا جي کهڙي ڳالهہ ڪجي؟ اهڙي ڏيک ويک سان گڏوگڏ انهي ٽڪري ۾ ڏسو تہ کهڙيءَ نہ مهارت سان هُن (ڪاتب) ’ه‘ کي وسرڳي توڙي عام

لکت ۾ ڪتب آندو آهي. ڪتاب جي آخري پني تي جيڪو نوٽ [1] لڳل آهي، تنهن مان پتو پئي ٿو تہ ابراهيم جويي جهڙي اڪابر جي سٽ جا ساٿاري (هن ڪتاب جي سُوڌ سَنوار ۽ ٻين ڪمن ۾ هٿ همراهي ذميوار) ڏاڍا خبردار هئا، تنهنڪري ان جي لکت ڏاڍي چِٽي پِٽي ۽ سوَرَنهن آنا صحيح بيٺي آهي.

مٿين تصوير ۾ عام (اَوِسرڳي) 'ھ' وارن لفظن جي لکت ۾ 'هي' جي شڪل بلڪل درست (ھہ) آهي: پھريون، جھان، پنھنجيءَ، مھربان، ڏينھن، لھي.

ساڳيءَ تصوير ۾ وسرڳي آوازن ۾ پڻ هي جي شڪل بلڪل درست (ھہ) آهي: ٻاجھارو ۾ جھہ، ماٺهن ۾ ٺھہ، انهن ۾ نھہ، سگهون ۾ گھہ، پالها ۾ لھہ.

اهو هو "مُندڀيءَ تي ٽِڪ" جهڙو سهڻو اسان جي سنڌي لکت ۾ وسرڳي ۽ اَوسرڳي، لکت جو معيار ۽ اڄ، اسان ڪٿي بيٺا آهيون؟

وسرڳي اٽڃاٽائي، ڪن ٽار، خرابي، يا چُڪ جو پيرو کڻڻ سان پتو پوي ٿو تہ هي مسئلو تڏهن کان شروع ٿيو جڏهن کان سنڌي لکت ڪتابت (هٿ لکت) مان نڪري، ڇاپي (Press) ڏانهن وئي ۽ ڪتاب، اخبارون، رسالا توڙي ٻيو مواد پريس وسيلي ڇپجڻ لڳو.

هيٺ ڏنل تصوير، ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ جي ناليري ڪتاب "سنڌ جو سيلاني" جي صفحي نمبر 146 جي آهي، جيڪو "پارت واسي" پريس، حيدرآباد ۾ سن 1923ع ۾ ڇپيو [4]. اوائلي پريس جي هن ڇاپي کي ڏسڻ سان خبر پوي ٿي تہ سڄي لکت ۾ جتي ڪٿي وِسرڳي هي (ھہ) ڪتب آندي وئي آهي [2] ۽ وچ ۾ ڪم ايندڙ اَوِسرڳي هي (ھ) جو نہ رڳو هن صفحي ۾ پر سڄي ڪتاب ۾ ڪٿي بہ ڪو اَتو پتو ڪونهي، جڻ پريس جي ڪمن ۾ هيءَ هي (ھ) ممنوع هجي.

1) هي ڪتاب محمد ابراهيم جويي، سنڌي ادبي بورڊ جي پاران، سنڌي ادبي بورڊ جي پرنٽنگ پريس، حيدرآباد سنڌ ۾ ڇاپيو ۽ شايع ڪيو.

[2] وڌيڪ چٽائيءَ لاءِ وسرڳي لفظن کي گولو ۽ اڻوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

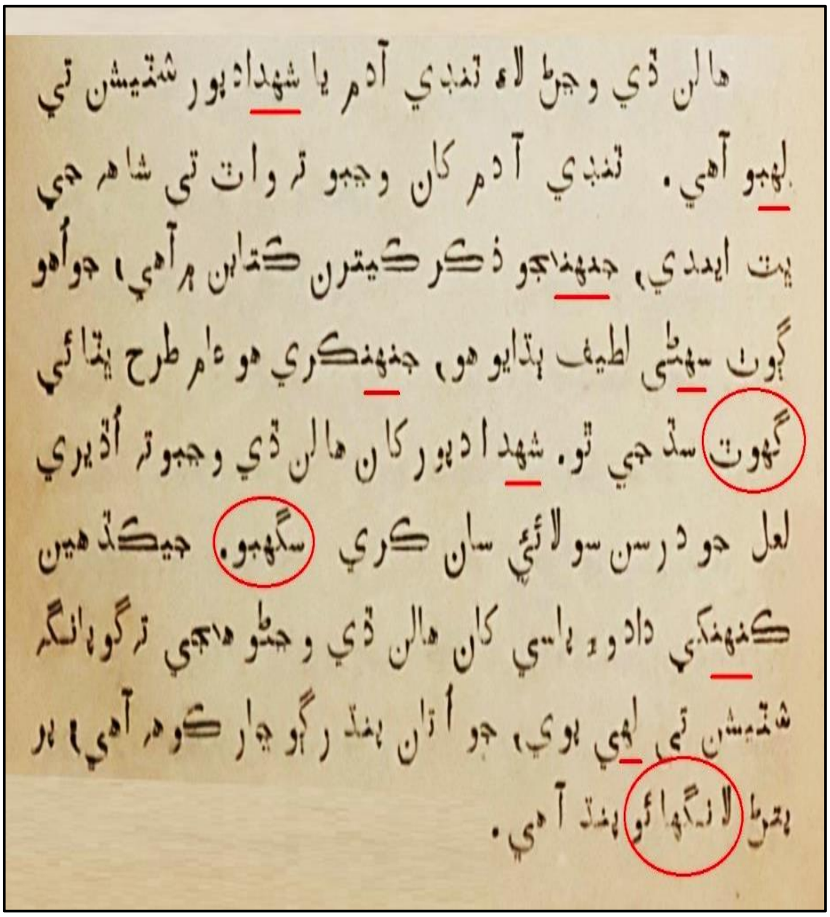
هالن ڏي وڃڻ لاءِ ننڊي آدم يا شهدادپور شٽيشن تي
لهبو آهي. ننڊي آدم کان وڃبو ته وات تي شاهه جي
ڀٽ ايندي، جنهنجو ذڪر ڪيترن ڪتابن ۾ آهي، جو اهو
ڳوٺ سهڻي لطيف ڀڳايو هو، جنهنڪري هو عام طرح ڀٽائي
گهوٽ سڏجي ٿو. شهدادپور کان هالن ڏي وڃبو ته اڏيري
لعل جو درسن سولائيءَ سان ڪري سگهبو. جيڪڏهين
ڪنهنکي دادو يا سيءَ کان هالن ڏي وڃڻو هجي ته گوپانگ
شٽيشن تي لهي پوي، جو اتان پنڌ رڳو چار ڪوهه آهي، پر
ٻيڙيءَ لانگهائو پنڌ آهي.

هيءَ ٻي تصوير منگهارام اڌارام ملڪاڻيءَ جي جڳ مشهور ڪتاب ”پنج ننڍڙا ناٽڪ“جي صفحي نمبر 90 جي آهي [5]. جيڪو ”پارٽ پرنٽنگ پريس“، ڪراچيءَ مان سن 1937ع ۾ ڇپيو. ساڳيو حال هن ڪتاب سان پڻ آهي، جنهن ۾ جتي ڪٿي وسرڳي هي (ھ) ڪتب آيل آهي[1] ۽ ساڳيءَ ريت سڄي ڪتاب ۾ وچ ۾ ڪتب ايندڙ اَوِسرڳي ’ه‘ جو ڪو اتو پتو ئي ڪونهي، جنهن مان معلوم ٿو ٿئي ته اوائلي پريس جي ڪم ۾ هن طرف ڪو جوڳو ڌيان نه ڏريو ويو. تنهنڪري هيءَ چُڪ عوامي سطح تي قابلِ قبول بڻجي، عام ٿي وئي آهي ۽ هاڻ اسان لکت ۾ ان کي اهڙي ته سولائيءَ سان هضم ڪريو وڃون، ڄڻ ’ه‘ جي وسرڳي توڙي عام (اَوِسرڳي)، سورنهن آنا درست لکت اها ئي هجي!

1) وڌيڪ چٽائيءَ لاءِ وسرڳي لفظن کي گولوءِ اڻوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

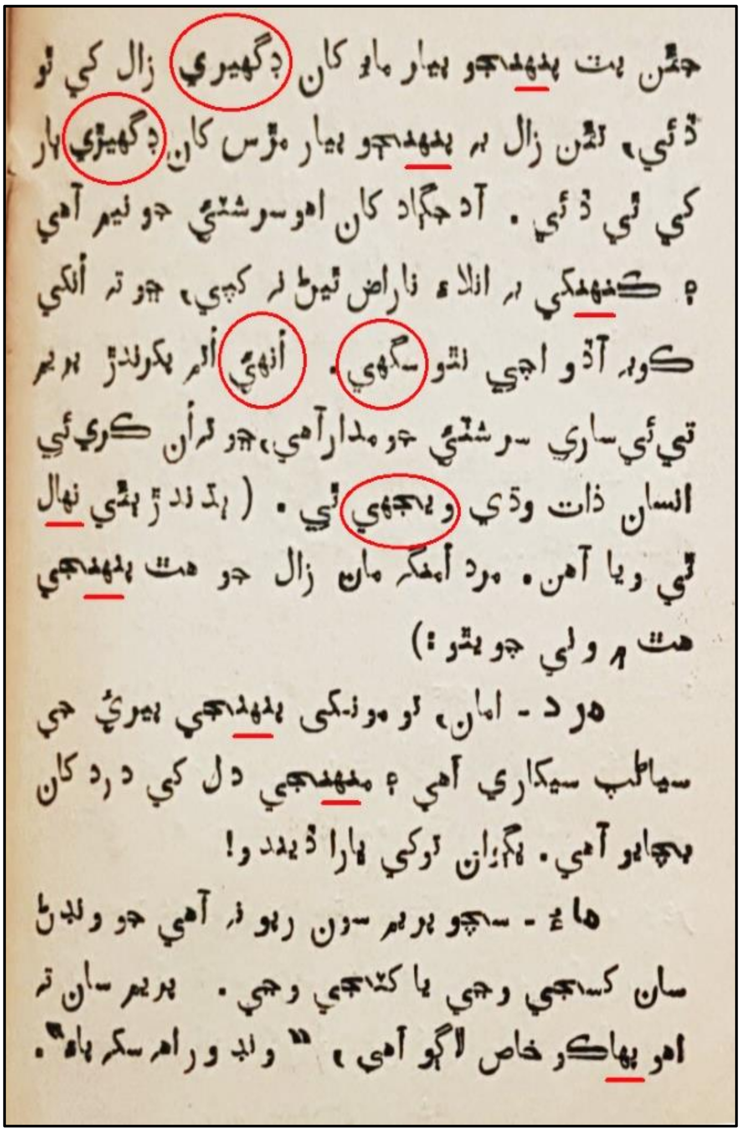
جئن ٻٽ ٻهڻجو ٻيار ماءُ کان ڏگهيري زال کي تو
ڏئي، تئن زال ٻہ ٻهڻجو ٻيار مڙس کان ڏگهيڙي ٻار
کي ٿي ڏئي. آد جڳاد کان اهو سرشتي جو نيم آهي
۽ ڪنهڪي ٻہ انلاءِ ناراض ٿيڻ نہ کپي، جو تہ اُنکي
ڪوبہ آڏو اچي انتو سگهي. اُنهي اُم ٻکرلڙ ٻرم
تيئي ساري سرشتي جو مدار آهي، جو ترآن ڪري ئي
انسان ذات وڌي ويجهي ٿي. (ٻڌ ندڙ ٻني نهال
ٿي ويا آهن. مرد اُمڪر مان زال جو هٿ ٻهڻجي
هٿ ۾ ولي جو ٻتو:)
مرد - امان، تو مونکي ٻهڻجي ٻيرڻ جي
سياڻپ سيکاري آهي ۽ ٻهڻجي دل کي درد کان
بچايو آهي. ڀڳوان توکي ٻارا ڏيندو!
ماءُ - سچو ٻرم سون رهو نہ آهي جو ولدڻ
سان کسجي وڃي يا کٽجي وڃي. ٻرم سان تہ
اهو ٻهاڪر خاص لڳو آهي، " والد ور ام سکر ٻاه".

لکت جي هيءَ خرابي اتي دنگ نٿي ڪري پر جيئن ئي پريس (ڇاپي) وارو ڪم ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ وسيلي ٿيڻ لڳو، تہ گڏوگڏ هن (وِسرڳي مسئلي) جو ورجاءُ پڻ جيئن جو تيئن ٿيڻ لڳو شروع کان ئي جيڪي ڪتاب ڪمپيوٽر وسيلي ڪمپوز ٿي مارڪيٽ ۾ اچڻ لڳا، تن سان پڻ ساڳي ڪار ٿيل ٿي ڏسجي ۽ اهو سلسلو جيئن جو تيئن جاري ۽ ساري آهي. اهڙي سُڌ لهڻ لاءِ سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي، تازي (2016ع ۾) ڇپايل درجي ستين جي درسي ڪتاب جي صفحي 23 جي، هيٺ ڏنل تصويري عڪس[2] کي ساڳي نظر سان ڏسي پيٽ ڪجي ٿي. [6]

ابتدائي طبي امداد

جڏهن ڪنهن حادثي يا زميني توڙي آسماني آفتن سبب انسانن جو مالي يا جاني نقصان ٿيندو آهي، تہ همدردي ۽ مدد لاءِ آسپاس جا ماڻهو ڊوڙي اچي پهچندا آهن ۽ انساني جانين کي بچائڻ لاءِ ڪوششون ڪندا آهن يا ڪنهن حادثي جي شڪار ٿيل انسان جي زندگي خطري ۾ ڏسبي آهي تہ هڪدم گهربل اُپاءَ وٺندا آهن. اهڙي بروقت امداد کي ”ترت علاج“ يا ”ابتدائي طبي امداد“ چئبو آهي.

جڏهن بہ ڪنهن کي ڪو بجليءَ جو شاڪ يا جهٽڪو لڳي ٿو، بجليءَ جي تار ۾ ڦاسي پوي ٿو، ڏنگ لڳڻ سبب رت وهي ٿو، ڪنهن کي نانگ ڏنگي ٿو، ڪو باهہ ۾ سڙي پوي يا پاڻيءَ ۾ ٻڏي پوي ٿو، تہ ان جي حياتيءَ بچائڻ لاءِ ڌار ڌار طريقا استعمال ڪرڻا پون ٿا. جيڪڏهن معمولي قسم جي طبي امداد جي ضرورت پوي ٿي، تہ مقامي طور تي ان جو علاج ڪيو وڃي ٿو، پر شديد قسم جي حالت ۾، جنهن ۾ حياتي وڃڻ جو خطرو سمجهيو وڃي ٿو، تہ ڏکيءَ کي اسپتال پهچايو وڃي ٿو.

مٿئين سبقي متن ۾ ڪم آيل ’ھ‘ وارن سِيني لفظن ۾ ’ھ‘ جي واهپي تي ٿورو غور ڪري ڏسبو تہ پروڙ پوندي تہ هتي سڄي لکت ۾ ’ھ‘ وسرڳي (ﮪ) ڪتب آندل آهي.(1) جيڪي لفظ وسرڳي آواز نٿا رکن تن لاءِ پڻ وسرڳي ’ﮪ‘ ڪتب آندي ويئي آهي. جنهن جو سبب آهي ڪمپوزنگ جو ’لطيفي‘ فونٽ. چاڪاڻ تہ ان فونٽ ۾ اهڙي صلاحيت آهي ئي ڪانہ تہ وچ واري وسرڳي هي (ﮪ) سان گڏ گهرج آهر عام هي (ﮪ) پڻ ڏيکاري سگهي. هاڻ هتي هڪ سوال ٿو پيدا ٿئي تہ: جڏهن لطيفي فونٽ ۾ اهڙي صلاحيت ئي ڪانهي تہ پوءِ اهڙيون گهرجون آخر ڪٿان تہ پوريون ٿين؟ پر ٻوليءَ بابت اهڙا سوال اٿاري مسئلي کان لاتعلق ڪڏهن بہ ٿي نٿو سگهجي. چاڪاڻ تہ ميجي بہ ڪٽي تہ مفت موجود فونٽن مان، ڪنهن بہ فونٽ ۾، لکت جون همڙيون گهرجون پوريون ڪرڻ جي صلاحيت ئي ناهي تہ پوءِ ڇا اسان جي ادارن لاءِ ٻوليءَ جي گهرجن پٽاندر فونٽ جوڙائڻ ڏکي يا ناممڪن ڳالهہ آهي؟

---

1) تصوير ۾ ڇنڊائيءَ لاءِ وسرڳي لفظن کي گولوءِ اڻوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

مسئلي جو ممڪن ۽ موجود حل:

هن مسئلي جو ممڪن ۽ موجود حل اهو آهي تہ اسان ’لطيفي‘ فونٽ جي جاءِ تي ’ڀٽائي ستار‘MB Bhitai Sattar فونٽ ڪتب آڻيون، ڇاڪاڻ تہ اهو (فونٽ) لکت جون ڄاڻايل گهرجون، هر طرح پوريون ڪرڻ جي صلاحيت شروع کان وٺي رکي ٿو اسان رڳو منجهس موجود اهڙي اهليت کان اڻڄاڻ رهيا آهيون. وسارڻ نہ کپي تہ درسي ڪتاب ئي ٻوليءَ جي نرسريءَ يا پهرئين ڏاڪي طور ڪم ڪري، اڄ جي ٻار کي سڀاڻي جي مستقبل لاءِ تيار ڪن ٿا، تنهنڪري ٻوليءَ جي مستقبل جو سڄو دارومدار درسي ڪتابن تي ئي هوندو آهي، پوءِ جيڪڏهن اسان گهرون تہ اسان جي ٻولي درست ٿئي، تہ سڀ کان پهرين انهن درسي ڪتابن جي لکت کي درست ڪرڻ کپي.

هن وقت هلندڙ ڇاپي ڪمن مان ڇپيل اخبارن، رسالن، ڪتابن ۽ ٻئي مواد جي جائزي وٺڻ سان پروڙ پئي ٿي تہ وسرڳن بابت خاص ڪري ۽ عام طور لکت ۾ ’ه‘ جي واهپي کان يا تہ اسان ماڳهين اڻڄاڻ ٿي ويا آهيون يا وري مرڳو منجهيل سُٽ سمجهي، اسان ان کي ’جيئن آهي جتي آهي‘ جي بنياد تي قبول ڪري ورتو آهي، پر ٻنهي صورتن ۾ مسئلو پنهنجي جاءِ تي جيئن جو تيئن بيٺو آهي، جيڪو ظاهر ظهور عام خلق لاءِ ڀلي ڪٽي پتڪڙو ۽ نظر اندازيءَ لائق مسئلو هجي، پر ٻوليءَ جي انجنيئرنگ جي حوالي سان ڊجيٽل ڪمپيوٽنگ ڊوائسز تي ڪم ڪندڙ (ڊولپرس) توڙي انهن ڊوائسز کان هٿي ڪاڳر ڪاريءَ تي ڪم ڪندڙ اسان جي ٻوليءَ جي لساني ماهرن لاءِ ڏاڍو ڳنڀير مسئلو آهي، جنهن کان اڪبوٽ ڪنهن بہ حالت ۾ ڪين جڳائي.

بنيادي طور ڏسجي تہ هڪ ئي وقت ٻہ مسئلا آهن. جيڪي اڻڄاڻائيءَ ۾ هڪ ٻئي کي وچڙائين پيون، جنهن مان هڪڙو آهي ’ه‘ جو عام ۽ ٻيو آهي وسرڳي واهپو. ڇاڪاڻ جو ٻنهي ۾ ’ه‘ تي ڪتب اچي ۽ فرق رڳو ان جي وچين (هـ ۽ ـهـ) شڪل تي مدار رکي ٿو تنهنڪري مونجهارو پڻ رڳو انهي جي عام (هـ) ۽ وسرڳي (ـهـ) لفظن ۾ گهربل درست شڪل جي ڪتب آڻڻ جو آهي.

مسئلي جي نزاڪت کي وڌيڪ وضاحت ۽ سولائيءَ سان سمجهڻ لاءِ چڱو آهي تہ ڏيهي ۽ پرڏيهي، معروف ادارن/ماهرن پاران وسرڳن بابت مقرر ڪيل وصفن تي نظر وجهجي:

وسرڳ اکر (Aspirated letters):

انسائيڪلوپيڊيا برٽينيڪا وسرڳن بابت لکي ٿي تہ ”هي اهڙا آواز آهن، جيڪي زوردا هوا سان ادا ٿين ٿا، جنهن ۾ حرف صحيح (Consonant) سان گڏ ’h‘ جو اچار شامل هوندو آهي. سنسڪرت ۽ هنديءَ ۾ جيڪي آواز ’b‘ (ب) ۽ ’d‘ (د/ڊ) تي ختم ٿين ٿا، سي وسرڳي هوندا آهن، جن کي اُلٿو (Transliteration) ڪرڻ مهل پ ’bh‘ ۽ ’dh‘ ڍ ۾ مٽائبو آهي.“ [7]

وڪي ويڊيا موجب ”آوازي ڳرائي (وسرڳائي) ڳالهائڻ دؤران، ڪن آوازن جي تيز ڦوڪدار هوا سان ادائگيءَ کي سڏجي ٿو. وسرڳائي واهپو انگريزيءَ سان گڏوگڏ گهڻو ڪري هندستاني، ڏکڻ ايشيائي، فارسي ۽ عربي ٻولين ۾ پڻ عام جام آهي. وسرڳ ۽ اَوسرڳ ۾ فرق جانچڻ لاءِ پنهنجو هٿ يا ٻرندڙ ميڻ بتي منهن جي سامهون ڪري وسرڳ چئبو تہ وات مان زودار هوا نڪرندي جيڪا هٿ تي محسوس ڪري سگهجي ٿي، جڏهن تہ ميڻ بتيءَ جي لاٽ پڻ ڦڙڪو ڪندي ۽ اَوسرڳ آواز مهل تکي هوا محسوس نہ ٿيندي ۽ نہ وري ميڻ بتيءَ جي لاٽ ڦڙڪو ڪندي.“ [8]

آن لائن سنڌي ڊڪشنري ’وسرڳي حرف‘ جي وصف ۾ لکي ٿي ” سنڌي الف–ب ۾ ڏهہ حرف اهڙا آهن، جن کي وسرڳ حرف چيو وڃي ٿو. اهي مرڪب حرف آهن، جيڪي يا تہ ”هہ“ ملائڻ سان ٺهندا آهن. يا وري ٻيڪن جي اضافي سان جوڙيا ويندا آهن. سنڌي الف–ب جي ترتيب ۾ وڏ ۾ وڏ تنقيد وسرڳ حرفن تي ڪئي وئي آهي ۽ چيو ويو آهي تہ بنا ڪنهن قاعدن جي حرف جوڙيا ويا آهن. اهي حرف هي آهن .ڀ ٿ، ٺ، جهہ، ڇ، ڌ، ڍ، ڦ، ک ۽ گهہ هنن حرفن ۾ ڪن کي ”هہ“ جوڙي ٺاهيو ويو آهي، ڪن کي چار تي يا ٻہ نقطا ڏئي جوڙيو ويو آهي .“ [9]

ڊاڪٽر محبت ٻرڙو، وسرڳن بابت لکي ٿو تہ ”وسرڳ ۽ اوسرڳ آواز ۾ فرق کي سولي نموني ان طرح سمجهي سگهجي ٿو تہ هٿ جي پٺيءَ کي چپن جي ويجهو جهلي ڪو ٻہ آواز اچاريو وڃي. ڪو آواز اپجڻ مهل هٿ جي پٺيءَ تي هوا جو ڦوڪو يا ان جي ڌوڪ محسوس ٿيندي ۽ ڪي آواز اپجڻ مهل اها ڌوڪ محسوس نہ ٿيندي. جن آواز اچارڻ مهل هوا جو ڦوڪو محسوس ٿئي انهن کي ’وسرڳ‘ ۽ جن ۾ ڦوڪو محسوس نہ ٿئي انهن کي ’اوسرڳ‘ سڏجي ٿو“.

وسرڳ آواز جا مثال: **[ق]، [ٿ] وغيره اوسرڳ آواز جا مثال: [د]، [ج] وغيره**“.[10]

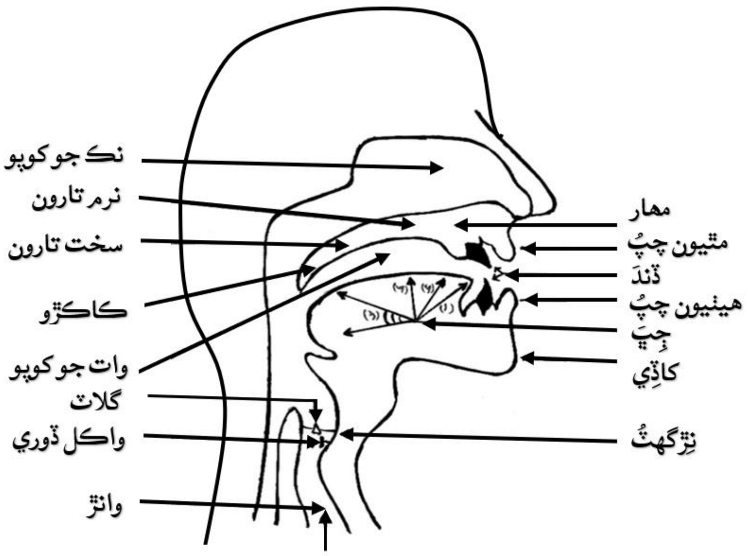

ڳالڪ آرڪٽن جو خاڪو

مٿين وصفن جي روشنيءَ ۾ ڏسجي ٿو پروڙ پئي ٿي ته سنڌي ٻوليءَ ۾ جملي 20 وسرڳ آهن. جن مان مروج الفابيٽ ۾ جملي 10 وسرڳ اکر (ڀ، ق، ٿ، ٺ، ڇ، ڌ، ڍ، ک، جھ ۽ گھ) شامل آهن. جڏهن ته هيٺيان 10 وساريل آهن:

نمبر	وسرڳ	لفظي واهپو
.1	ڳھ	ماڳهين
.2	ڏھ	چوڏهون
.3	رھ	ورهائڻ، پورهيو، گرهاڪ، ٻارهون، تيرهون
.4	ڻھ	ڪارڻهن
.5	ڙھ	پڙهڻ، چڙهڻ، گوڙها، ڏاڙهون، ساڙهي
.6	مھ	سامهون، سمهڻ
.7	نھ	سانهي، ٻنهي، ٽانهي، اونهون، ڪونهي، ٻانهي
.8	لھ	ڪالهه، ٽالهو، مالهي، ٽالهي، ڇُاله، سِاله
.9	وھ	اوهان، اوهين، توهان، توهين، چوهاڻ
.10	ٽھ	ماٽهو، سيٽهه (نڪا سِيٽهَه ساٽُ...)

وسرڳ ادا ڪرڻ مهل بنيادي اکر (اَوسرڳ) ڪي ڳرو ڪرڻ لاءِ نڙيءَ مان هي (ـهہ) ڦوڪ سان اهڙي نموني گڏبي آهي جو اها پنهنجو وجود وڃائي اڳئين اکر ۾ زم ٿي سندس آواز کي بنهہ ڳرو ڪري ڇڏيندي آهي، تڏهن اَوِسرڳ ڦري وِسرڳ ٿي ويندو آهي. جيئن ’ج‘ اَوسرڳ آهي پر ان جو جڏهن وسرڳ ٿاهبو تہ ان سان نڙيءَ مان هي (ـهہ) ڦوڪ سان ملائبي جنهن سان ’جهہ‘ وسرڳ ٿهي ويندو. انهيءَ اصول تحت سنڌي ٻوليءَ جا سيئي وسرڳ جڙن ٿا. سنڌي الفابيٽ ۾ شامل 10 وسرڳن مان 8 وسرڳ (ڀ، ڦ، ٺ، ٿ، ڇ، ڌ، ڍ ۽ ک) ٻي اصول پنهنجي ڏار مفرد شڪلين ۾ ۽ رڳو ٻہ وسرڳ (جهہ ۽ گهہ) بين الاقوامي وسرڳي اصول تحت مرڪب شڪل ۾ جوڙي شامل ڪيل آهن. جڏهن تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ جملي 20 وِسرڳَ آهن، جن مان ٻي اصولي مفرد شڪل وارا 8 ۽ اصولي مرڪب شڪل وارا ٿيا 12، جن جي جوڙجڪ هيٺيئن ريت بيهي ٿي:

1. ج + ـهہ = جهہ
2. گ + ـهہ = گهہ
3. ڳ + ـهہ = ڳهہ
4. ڏ + ـهہ = ڏهہ
5. ر + ـهہ = رهہ
6. ر + ڻ = رڻ
7. ڙ + ـهہ = ڙهہ
8. م + ـهہ = مهہ
9. ن + ـهہ = نهہ
10. ل + ـهہ = لهہ
11. و + ـهہ = وهہ
12. ٽ + ـهہ = ٽهہ

وسرڳي اٽڄاڻائيءَ يا هن پاسي جوڳو ڌيان نہ ڏرڻ جي ڪري هٿ لکت، توڙي ڪمپيوٽنگ ڊوائسز تي ڪمپوزنگ ڪرڻ مهل، هنن 12 وسرڳن سان وڏي ويڌن ٿيندي رهي آهي. هن وقت وسرڳن جي لکڻ جي قاعدي يا ڪنهن هڪ شڪل مقرر هجڻ بابت، ڇتي وضاحت جي عوامي سطح تي جوڳي تشهير نہ ٿيڻ جي ڪري، انهن جي لکڻ ۾ هرڪو خودمختيار آهي، تنهنڪري سنڌ جي ساڃاهہ وندن توڙي لائق فائق استادن ۾ اهڙن وسرڳي اکرن جي لکڻ ۽ هجي ڪرڻ بابت

اٽڪٽ بحث هلندڙ آهن. اڪثر هٿ لکت توڙي ڊجيٽل پرنٽ ۾ هھڙي (وسرڳي) لکت ۾ گهٽو تٽو چُڪون ئي ڏسڻ ۾ اچن ٿيون، جنهن جو واحد سبب مسئلي کان اڻڄاڻائي آهي، ڇاڪاڻ تہ ڄاڻُن لاءِ هٿ لکت توڙي ڪمپيوٽر واري ڪمپوزيشن، ٻنهي ۾ اوائل کان ئي حل موجود رهيا آهن. پر اهڙو لڏو تمام ٿورو آهي، جيڪو لکت (صورتخطيءَ) جي هن عيب واري پاسي سوچي ۽ هن کي رڳو مسئلو ئي ڪٿي سمجهي. جڏهن، چُڪ کي چُڪ سمجهبو تڏهن ئي ان کي درست ڪرڻ ڏانهن ڌيان ويندو. پر اسان سان وسرڳي ڄاڻ نہ هجڻ جي ڪري ”هڙئي رڌون ڪار ٻوٿيون“ واري ڪار لڳي پئي آهي. تنهنڪري وساريل وسرڳن کي ڇڏي، رڳو الفابيٽ ۾ شامل ٻن اصولي وسرڳن (جهہ ۽ گهہ) جي لکڻ ۾ پڻ اسان بريءَ طرح چُڪون ڪريو وڃون، جڏهن تہ انهن کي ڪنهن بہ ڪمپيوٽنگ ڊوائسز وسيلي درست ڪري لکڻ جي ”ايم بي سنڌي“، ”ملٽيلنگ او“، ”سئفٽ“ ۽ ٻين ڪيبوردن ۾ لکڻ ۽ ڏيهي توڙي پرڏيهي چوندڊ فونٽن ۾ انهن کي درست ڏيکارڻ ۽ ڇاپڻ جي صلاحيت پڻ اڳ ئي موجود آهي.

سمجهڻ گهرجي تہ سنڌي لکت لاءِ جملي 3 عدد ’ه‘ ڪپن ٿيون، جيڪي يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل ڪوڊنگ واري چارٽ ۾ موجود آهن، رڳو انهن جي واهپي جي طريقي (ڪيبورڊ ۾ ٻٽڻ) جي خبر هئڻ گهرجي. هيٺين ٽيبل ۾ يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل معياري ڪوڊنگ موجب ’ه‘ جون رجسٽرڊ شڪليون، انهن جي ڪوڊنگ ۽ لکڻ ۾ واهپو ڏنل آهي:

نمبر	نالو	شڪل	اڳياڙي	وچ	پڇاڙ	لکڻ ۾ واهپو
.1	عربي هي	ه 0647	ﻫ FEEB	ﻬ FEEC	ﻪ FEEA	اللّٰه، جهه، گهه، جهڙ، گهر
.2	عربي هي دو چشمي	ھ 06BE	ﮬ FBAC	ﮭ FBAD	ﮫ FBAB	ھڙو، جھڙو، گھرو، ڪُھُ، لَھُ
.3	عربي گول هي	ہ 06C1	ﮨ FBA8	ﮩ FBA9	ﮧ FBA7	بہ، تہ، نہ، فهميدہ

حاصل مطلب تہ ڪمپوٽر تي لکڻ Composing وقت رڳو وِسرڳي ۽ عام ’ھ‘ جي بٽڻن کي ڌيان ۾ رکڻ جي گھرجي. جنھن کانپوءِ اسان جي ڪمپوزنگ جون چُڪون ختم ٿي وينديون ۽ آھستي آھستي وِسرڳن وارو معاملو پڻ حل ٿي ويندو. تنھنڪري مٿين ٽيبل جي روشنيءَ ۾ ’ھ‘ جي واھپي بابت ھيٺيان 3 اصول اھڙا آھن جن کي ھيٺين سان ھنڊائڻ گھرجي:

1. پھرئين نمبر واري ’عربي ھي‘ لفظي لحاظ کان وسرڳي آھي. جيڪا رڳو عربي لفظن: الله، عليه، وآله وغيره لکڻ لاءِ لفظي پڇاڙيءَ ۾ جڏھن تہ وسرڳن لاءِ لفظن جي وچ ۾ ڪم اچي ٿي. گھربل شڪليون اٿس (ـہ ۽ ھـ).
2. ٻئي نمبر واري ’عربي ھي دو چشمي‘ رڳو عام لکت وارن لفظن لاءِ ڪتب اچي ٿي. لکت/ڪمپوزيشن ۾ ھيءَ ’ھ‘ وڌ ۾ وڌ ڪتب ايندي آھي. گھربل شڪليون اٿس ’ھـ ۽ ـھـ‘.
3. ٽئي نمبر واري عربي گول ’ہ‘ لفظ جي پُڇڙ ٿاھڻ توڙي لفظن جي آخر ۾ ڪم اچي ٿي ۽ ھن جي شروعاتي ۽ وچين شڪل رڳو ’اردو‘ ٻوليءَ لاءِ مخصوص ڪيل آھي. سنڌي لفظن لاءِ گھربل شڪل اٿس ’ـہ‘.

نوٽ: فونٽ جوڙيندڙن کي پڻ، لکت ۾ واھپي توڙي يونيڪوڊ ڪنسورشيم جي جوڙيل قاعدن کي ڌيان ۾ رکي فونٽن ۾ ذميواريءَ ۽ خبرداريءَ سان گھربل ڪوڊنگ تي اکرن جون مقرر شڪليون رکڻ کپن نہ تہ مونجھارا ٿيندا.

يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل معياري ڪوڊنگ تحت ’ھ‘ جي ٽنھي نمونن ۽ سندس ڌار ڌار شڪلين کي ڌيان ۾ رکي، ھيٺ سلسليوار ڪمپيوٽر ۽ سمارٽ فونن ۾ سنڌي لکڻ لاءِ تمام وڌيڪ ڪتب ايندڙ نالين ڪيبورڊن ۾ ان جي عام ۽ وسرڳي لکت کي تصويرين وسيلي سمجھائجي ٿو:

1. MB Sindhi
   - مائڪروسافٽ ونڊوز (ڊيسڪٽاپ ۽ ليپ ٽاپ) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
2. MB Sindhi SK 2.0
   - مائڪروسافٽ ونڊوز (ڊيسڪٽاپ ۽ ليپ ٽاپ) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
3. Multiling O Keyboard
   - گوگل اينڊرائيڊ (سمارٽ فون) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
4. SwiftKey Keyboard
   - گوگل اينڊرائيڊ (سمارٽ فون) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ

نوٽ: جئين تہ مقصد رڳو لکڻ جو طريقو سمجهائڻ آهي، تنهنڪري اسان چئڻ ئي سمجهاڻين ۾ ساڳئي متن (Text) کي، گُهرج آهر ورجائيندا سون.

1. **ايم بي سنڌي ڪيبورڊ:** (فونٽ پڻائي ستار ڪتب آڻڻ ضروي آهي)

جهہ ۽ گهہ مقرر ڪيبورڊ شارٽ ڪِيز سان لکجن.

1. **عام لکت:**

لفظ: ههڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو تنهنجو سنهنجو مهرو بهرو قهر، ٻهر، لهرو لهوارو تهوار، اَلَهُہ تَلَهُہ، جُلِهَہ وغيره.

مٿين ۾ اهڙن ٻين عام لفظن ۾ ڪوڊنگ چارٽ ۾ موجود 2 نمبر واري 'ه' ڪتب اچي ٿي جنهن جي لکڻ مهل، ڪيبورڊ مان 'Shift+i' وارا بٽڻ ڪتب آڻجن، تہ لفظن جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

2. **وسرڳي لکت:**

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ، ڪلهو، سنهي، ٿلهو، مالهي، ٿالهي، چُلهہ، سِلهہ، سامهون، سمهڻ، سنهي، ٻنهي، ٿنهي، اونهون، ڪونهي، ٻانهي، ماڻهو وغيره

مٿين ۽ ٻين وسرڳن لکڻ لاءِ، ڪوڊنگ چارٽ موجب 1 نمبر واري 'ھ' ڪتب اچي ٿي، جنهن کي لکڻ مهل، ڪيبورڊ مان 'h' وارو بٽڻ ڪم آڻجي تہ لفظن جي لکت صحيح ٿي ويندي.

مثال: ڪيبورڊ مان ڪو بہ اَوسرڳ (ج، گ، ل، ڻ، ن وغيره) لکي ان جي پويان وسرڳي 'ھ' ملائڻي آهي، جنهن جو ڪيبورڊ ۾ بٽڻ 'h' تي رکيل آهي، جنهن سان وسرڳ جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.جنهن سان هيٺيان وسرڳ درست لکي سگهجن ٿا:

ج + ھ = جھ (جهرڪي، جهنگ، جهيڙو سمجهہ وغيره)

گ + ھ = گھ (گهر، گهوڙو گهٽ، گهيڙ، گهاٽ، سگهو وغيره)

ل + ھ = لھ (ڪلهو ٿلهو ٺلهو ملهار، تلهار، ڦلهيار وغيره)

م + ھ = مھ (آمهون سامهون، سمهڻ وغيره)

ن + ھ = نھ (سنهون، ٻنهي، ٿنهي، اونهون، ٻانهي وغيره)

ڻ + ھ = ڻھ (ماڻهو وغيره)

2. ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 ڪيبورڊ:

ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 ڪيبورڊ سان عام ۽ وسرڳي آوازن تي آڌاريل لفظ لکڻ(1) (سفارش ڪيل 24 فونٽن مان ڪو بہ ڪتب آڻڻ گهرجي).

جهہ ۽ گھہ مقرر ڪيبورڊ شارٽ ڪيز سان لکجن.

1. عام لکت:

لفظ: همڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو تنهنجو سنهنجو مهرو بهرو ڦهر، ٻهر، لهرو لهوارو تهوار، اَلَهُہ تَلَهُہ، جُلِهَہ وغيره.

مٿين ۾ اهڙن ٻين عام لفظن لکڻ مهل جڏهن ’ه‘ جو وارو اچي تہ ان لاءِ، ڪيبورڊ مان ‘h’ وارو بٽڻ ڪتب آڻجي، تہ لفظن جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ، ڪلهو سنهي، ٿلهو مالهي، ٿالهي، چُلهہ، سِلهہ، سامهون، سمهڻ، سنهي، ٻنهي، ٿنهي، اونهون، ڪونهي، ٻانهي، ماڻهو وغيره

مٿين ۾ اهڙن ٻين وسرڳن لکڻ لاءِ، ڪيبورڊ مان ساڄي هٿ واري ‘Alt+h’ بٽڻ تي رکيل ’ھ‘ ڪتب آڻجي.

مثال: ڪيبورڊ مان ڪو بہ اَوسرڳ اکر (ج، گ، ل، ڻ، ن وغيره)

---

1) **ايم بي سنڌي ڪيبورڊ جي اپڊيٽ (ايس ڪي 2.0)** جي تيار ٿي چڪي آهي ۽ ويب پبلشنگ جو مرحلي ۾ آهي، جنهن سان گڏ هيٺيان 24 عدد فونٽ پڻ اپڊيٽ ڪيا ويا آهن: [11]

1. MB Lateefi SK 2.0
2. MB Sindhi Web SK 2.0
3. MB Lateefi Sattar SK 2.0
4. MB Bhitai Sattar SK 2.0
5. MB Sarang Sattar SK 2.0
6. MB Khursheed SK 2.0
7. MB Sania SK 2.0
8. MB Kufi SK 2.0
9. MB Ahmed Soomro SK 2.0
10. MB Sindhi Sahat SK 2.0
11. MB Lajpat Rai SK 2.0
12. MB Shabir Kumbhar 2.1
13. MB Shabir Kumbhar Bold 2.1
14. MB Preen SK 2.0
15. MB Preen Bold SK 2.0
16. MB Supreen SK 2.0
17. MB Supreen SK bold 2.0
18. MB Sookhri Shabir Kumbhar 2.0
19. MB Halai SK 2.0
20. MB Sindhri SK 2.0
21. MB Leeko SK 2.0
22. MB Leeka SK 2.0
23. MB Leekyal SK 2.0
24. MB Shabir Kumbhar Web 2.0

ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 جو ڏيک

لکي ان جي پويان وسرڳي هي (ھہ) ملائڻي آهي، جنهن جو ڪيبورڊ ۾ بٽڻ 'Alt+h' تي رکيل آهي، جنهن سان وسرڳ جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

ج + ھہ = جھہ (جھرڪي، جھنگ، جھيڙو سمجھہ وغيره)
گ + ھہ = گھہ (گھر، گھوڙو گھٽ، گھيڙ، گھاٽ، سگھو وغيره)
ل + ھہ = لھہ (ڪلھو ٿلھو ٽلھو ملھار، تلھار، ڦلھيار وغيره)
م + ھہ = مھہ (آمھون سامھون، سمھڻ وغيره)
ن + ھہ = نھہ (سنھون، ٻنھي، ٽنھي، اونھون، ٻانھي وغيره)
ڻ + ھہ = ڻھہ (ماڻھو وغيره)

نوٽ: وساريل وسرڳن مان چار اهڙا آهن، جن کي لکڻ لاءِ وسرڳي هي (ھہ) جي لکڻ (ڪمپوزنگ جي ڏيک) جي گھرجن جو انداز ئي نرالو آهي، تنهنڪري هيستائين موجود مڙني، ڏيهي ۽ پرڏيهي فونٽن ۾ انهن چئن وسرڳي آوازن تي آڌاريل لفظ صحيح طريقي سان لکڻ ممڪن ڪونهي. ان مسئلي جي نوعيت کي سمجھڻ ڪانپوءِ، مون پنهنجي 5 ٻوليائي فونٽ فئملي (اعليٰ ڪوڊنگ ۽ ٻوڙهيءَ لاجڪ تحت جوڙيل) ۾ گھربل اهليت پئدا ڪئي آهي، جنهن تحت انهي فونٽ ۾ چارئي وسرڳ صحيح ڏيکارڻ جي صلاحيت پئدا ٿي وئي آهي. هيٺ انهيءَ فونٽ ۾ ڄاڻايل وسرڳن جو ڏيک ڏسو: [12]

- ر + ـھ = رھ (ورھائڻ، پورھيو، گرھاڪ، ٻارھون، تيرھون)
- ڙ + ـھ = ڙھ (پڙھڻ، چڙھڻ، ٻوڙھا، ڏاڙھون، ساڙھي)
- ڏ + ـھ = ڏھ (چوڏھون)
- و + ـھ = وھ (اوھان، اوھين)

ساڳيا وِسرڳ يناني ستار فونٽ ۾ ڏسو:

- ر + ھہ = رھ (ورھائڻ، پورھيو گرھاڪ، ٻارھون، تيرھون)
- ڙ + ھہ = ڙھ (پڙھڻ، چڙھڻ، ٻوڙھا، ڏاڙھون، ساڙھي)
- ڏ + ھہ = ڏھ (چوڏھون)
- و + ھہ = وھ (اوھان، اوھين)

سمارٽ فونن ۾ وسرڳي لکت:

جيئن ايم بي سنڌي ڪيبورڊ ۾ وسرڳي آوازن سان لکڻ جي صلاحيت موجود آهي بلڪل ساڳيءَ ريت سمارٽ فونن جي جڳ مشهور آپريٽنگ سسٽم ’گوگل اينڊرائيڊ‘ ۾ سنڌي لکڻ لاءِ ڪتب ايندڙ (ملٽيلنگ او ۽ سئفٽ ڪي) ڪيبورڊن، توڙي فونٽ (گوگل نوٽو) ۾ وسرڳ لکڻ جي صلاحيت موجود آهي، پر جيئن ته گهڻو ماڻهو ان ڪم نه ڪنديون آهن، پر پنهنجي هلائيندڙن جو حڪم نياڻيديون آهن، تنهنڪري جيڪڏهن اسان وسرڳ ۽ اَوسرڳ جي فرق کي سمجهي ٽائيپ ڪنداسون ته نتيجو سورنهن آنا صحيح نڪرندو.

3. ملٽيلنگ او ڪيبورڊ: (’گوگل نوٽو‘ فونٽ ڪتب آڻڻ ضروري آهي):

1. عام لکت:

لفظ: هڙو جهڙو کهڙو تهڙو گهرو منهنجو جُلِهَ آلهُ تَلَهُ وغيره

مٿين ۾ اهڙن ٻين اَوسرڳن لکڻ لاءِ، ڪيبورڊ جي وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ھ‘ ڪتب آڻجي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ وغيره

مٿين ۾ اهڙن ٻين وسرڳن ناهڻ لاءِ، ڪيبورڊ جي لانگ پريس واري بٽڻ تي موجود ’هہ‘ ڪتب آڻجي.

3. تہ، بہ، نہ ۽ اڪري پڇڙ جي لکت:

تہ، بہ، نہ ۽ اڪري پڇڙ لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي هيٺين قطار تي موجود گول ’ہ‘ وارو بٽڻ ڪتب آڻجي.

4. سُئفٽ ڪِي ڪيبورڊ (’گوگل نوٽو‘ فونٽ ڪتب آڻڻ ضروري آهي):

1. عام لکت:

لفظ: هھڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو جُلِهَ، اَلهُہ تَلَهُہ وغيره

مثين ۾ اهڙن ٻين اَوسرڳن لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ه‘ تي لانگ پريس ڪبو تہ مثان 2 عدد ٻيون ’ھ‘ پڌريون ٿينديون جنهن مان کٻي پاسي واري ’ھ‘ ڪتب آڻجي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ وغيره

مثين ۾ اهڙن ٻين وسرڳن لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي وچين قطار ۾ موجود ’ه‘ڪتب آڻجي.

3. تہ، ٻہ، نہ ۾ اکري پڇڙ جي لکت:

تہ، ٻہ، نہ ۾ اکري پڇڙ لکڻ لاءِ وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ه‘ تي لانگ پريس ڪبو تہ مثان 2 عدد ٻيون ’ھ‘ پڌريون ٿينديون جنهن مان ساڄي پاسي واري ’ہ‘ ڪتب آڻجي.

بيان ڪيل سيني ڪيبورڊن ۾ ’ھ‘ جي لکت وارن نمونن جي مٿين سمجھاڻيءَ موجب، ايم بي پٽائي ستار فونٽ ۾ چند وسرڳن جي لکت (صورتخطي) جي صحيح ۽ غلط ڀيٽ ڏسو:

نمبر	غلط	صحيح	معنيٰ
.1	اجھو	اجھو	ڀونگو جھوپو پناھ
.2	جھڙ	جھڙ	ڪڪر، بادل
.3	جھڪ	جھڪ	تمام تکو واءُ
.4	جھيڙو	جھيڙو	ڦڏو جھڳڙو
.5	جھونو	جھونو	پوڙھو ڪراڙو
.6	گھر	گھر	اجھو ڀونگي
.7	گِھرُ	گِھرُ	جليبي (مٺائيءَ جو قسم)
.8	گنگھر	گنگھرُ	تنگي، جنجل
.9	سگھ	سگھ	طاقت
.10	ٻانھي	ٻانھي	نوڪرياڻي، خدمتگار
.11	ڪانھي	ڪانھي	ناھي، غير موجود
.12	سنھي	سنھي	باريڪ، پتلي
.13	ٿلھو	ٿلھو	متارو سيرو
.14	ڪلھو	ڪلھو	انساني عضوو
.15	ٺلھو	ٺلھو	خالي
.16	ماڻھو	ماڻھو	انسان
.17	سيٺھ	سيٺھ	سيٺاھ
.18	سامھون	سامھون	اڳيان، روبرو
.19	سمھڻ	سمھڻ	ننڊ ڪرڻ، آرام ونڻ
.20	ماڳھين	ماڳھين	مرڳو موراھين

نتيجو:

ڪلون (ڪمپيوٽنگ ڊوائسز) ظاهر تہ پاڻمرادو ڪم ڪن ٿيون، پر حقيقت ۾ انهن جي پوبان جيڪا پروگرامنگ ڪم ڪري ٿي سا ڪنهن نہ ڪنهن فرد جي جوڙيل هوندي آهي، جيڪا گهرج آهر فرد جي بدران لاڳاپيل حڪم ڏيندي رهندي آهي ۽ عام لوڪ اهو سمجهندو آهي تہ ڪم جهڙوڪر پاڻمرادو ٿين ٿا. تنهنڪري اسان (ڪمپيوٽر پروگرامر ۽ ٻوليدان) جڏهن مسئلن جي نزاڪت کي ڀليءَ ڀت سمجهنداسون تہ انهن جا حل پڻ اهڙين هٿ هيٺ توڙي خودڪار مشينين جي پروگرامنگ ۾ گهرجن پٽاندر لاڳو ڪري سگهنداسين.

جڏهن سنڌي ٻولي ڊجيٽل آوازي سرشتي خاص ڪري لکت مان آواز (Text To Voice) ۾ داخل ٿيندي تڏهن، اسان جي لکت ۾ جيڪر وسرڳي ۽ اَوسرڳي ’ھ‘ چٽي نہ هوندي تہ پوءِ ڪمپيوٽنگ ڊوائسز لاءِ مونجهارو پيدا ٿيندو.

مٿئين بحث مان ثابت ٿئي ٿو تہ ڪوڊنگ پٽاندر ’ھ‘ جون ٽئي شڪليون سنڌي ٻوليءَ جي لکتي گهرجن جي پورائي لاءِ لازم ملزوم آهن، رڳو انهن جي واهپي جي جوڳي ڄاڻ هئڻ کپي، جنهن جو قاعدو (وسرڳي ۽ اَوسرڳي) هيٺين ريت آهي:

ھ

عام لکت:

عام لکت ۾ ’ھ‘ يونيڪوڊ نمبر 06be جي سڌي شڪل (ھ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

ھـ

عام لکت ۾ وچ واري ’ھ‘:

عام لکت ۾ ’ھ‘ يونيڪوڊ نمبر 06be جي سڌي شڪل (ھـ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

ـهـ

وسرڳي لکت ۾ وچ واري ’ھ‘:

وسرڳي لکت ۾ ’ھ‘ يونيڪوڊ نمبر 0647 جي ٻہ اکيائي وچ واري شڪل (ـهـ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

تہ، ٻہ، نہ ۽ اکرن جي پڇاڙ لاءِ:

تہ بہ نہ ۽ ههڙن ٻين لفظن جو پُڇڙ ناهڻ لاءِ گول ’ہ‘ يونيڪوڊ نمبر 06c1 جو پڇڙ (ہ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

حوالا

1. ملاح، مختيار احمد، ”The development of Sindhi language and script under early English administration“، ڇاپو پهريون 2017ع، ”سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد“. صفحو 71.
2. ميمڻ، فهميده حسين، ڊاڪٽر ”سنڌي ٻولي مختلف لساني پهلو“ ، ڇاپو پهريون 2012ع، ”سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد“. صفحو 93.
3. ’سنڌي ٻيو ڪتاب‘ ڊئريڪٽوريٽ آف ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ريجن (مغربي پاڪستان) جو نئون تيار ڪرايل، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، سنڌ. صفحو 7.
4. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند: ”سنڌ جو سيلاني“پارت واسي پريس، حيدرآباد سنڌ 1923ع، صفحو 146.
5. ملڪاڻي، منگهارام اڌرام: ”پنج ننڍڙا ناٽڪ“پارت پرنٽنگ پريس، ڪراچي سنڌ 1937ع، صفحو 90.
6. ’سنڌي ستون ڪتاب‘ ڇاپو پهريون، 2016ع، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ڄامشورو سنڌ. صفحو 23.
7. https://www.britannica.com/topic/aspirate
8. https://www.wikiwand.com/en/Aspirated_consonant
9. http://dic.sindhila.edu.pk
10. ٻرڙو، محبت، ڊاڪٽر، ”ٻول جو ٻڙ“ (2007) ڏاهپ پبليڪيشن. صفحو 20 _ 23.
11. http://bhurgri.com
12. http://shabirkumbhar.blogspot.com